

DOSYA/DERLEME**NEOLİBERAL KÜRESELLEŞMENİN
YAPILANDIRILMASI VE ULUSLARARASI
YENİ İŞBÖLÜMÜ***Erinç YELDAN**

Kapitalizm 1930 "büyük buhran"ından bu yana en şiddetli krizini yaşıyor. Bunun da ötesinde, mevcut kriz dalgası 1990'larda "yükselen piyasa ekonomileri" diye de adlandırılan ülkelerde değil, doğrudan doğruya kapitalizmin merkezinde patladı. Ortada "yanlışlık", "devletin popülist politikaları", ya da "ahbap çavuş kapitalizmi" diye de anılan "müdahaleci" politikalardan değil, doğrudan doğruya "serbest" piyasa düzeninin normal işleyişi sonucu patlak veren bir kriz ile karşı karşıyayız. Önceleri sadece Amerikan konut ve "vasıfsız kredi" piyasalarına özgü bir finansal çalkantıdan ibaret olacağı savlanan kriz, etki alanını giderek genişletmiş ve tüm küresel reel ekonomileri tehdit eden bir "küresel buhrana" dönüşmüş durumda.

Küresel ekonominin içine sürüklendiği bunalım koşulları nasıl aşılsa aşılın bir tespit çok açık ve nettir: Kapitalizmin özellikle 1980 sonrasında geliştirdiği mevcut üretim ve ticaret kalıplarının sürdürülmesi mümkün değildir. "Serbest" ticaret, "serbest" finans ve "esnekleştirilmiş" emek piyasalarına dayandırılan fantezilerin artık sonuna gelinmiştir. Dünyanın finansal ve askeri hegemonik gücünün ABD'den sürdürüldüğü, üretim atölyelerinin ise Güney ve Doğu Asya'da konuşlandırıldığı uluslararası işbölümü çökmüştür.

Küresel çaplı "genişleme ve kriz" süreci kuşkusuz insanlık tarihinde ilk defa yaşanmıyor. Kapitalizmin yaklaşık 600 yıllık tarihi boyunca birçok kez küresel

boyutta genişleme ve kriz olgularına tanıklık edildi. Ancak, kapitalizmin küresel genişleme-kriz süreçleri hiçbir zaman basit ve tekdüze bir dalgalanmadan ibaret olmamıştır. Nitekim, mevcut kriz dalgasını bundan önceki tüm kriz süreçlerinden ayıran çok önemli bir olguya işaret etmemiz gerekmektedir: Mevcut küresel kriz, insanlık tarihinde paranın hiç bir altın ya da değerli madenin standardına bağlı olmadığı hayali değerlerin hüküm sürdüğü bir finansallaşma sürecine denk gelmiştir.

Günümüz finansal küreselleşmesini, kapitalizmin tüm önceki küresel çaplı genişleme - kriz evrelerinden ayırt eden en önemli özellik, günümüzde paranın değerini belirleyecek bir standardın olmayışıdır. Özetle, günümüz kriz döneminde paranın değerini belirleyecek bir "çapa" bulunamamaktadır.

Paranın ve dolayısıyla finansal varlık değerlerinin saptanamaması, "belirsizliğin" bir türlü giderilememesine ve küresel piyasalarda "güvenin" bir türlü kurulamamasına neden olmaktadır. Halbu ki Amerika'nın New Hampshire eyaletinin Bretton Woods şehrinde 1944 yılında kurgulanmış olan uluslararası finansal sisteminin parasal ekonomiye ilişkin temel bir çapası bulunmaktaydı: Dolar altın standardında, diğer ulusal dövizler ise Amerikan dolarına sabit kurlar aracılığıyla bağlı durumdaydı. Dolayısıyla Bretton Woods sisteminde paranın değerini belirleyen çapa, sabit kur sistemi tarafından verilmiş idi. Böylelikle, döviz spekülasyonu ve dolayısıyla risk ve belirsizlik unsurları da Bretton Woods sistemi tarafından ayıklanmış olmaktadır.

*Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Ekonomi Bölümü

Kapitalist dünya 1950-1974 arasını baş döndürücü büyüme hızlarıyla geçti. Söz konusu dönemde dünya ekonomisinin büyüme hızı yüzde 2.9'a ulaşmış; Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın yoksul emekçileri tarihte ilk defa reel gelirlerinde bir artış olanağı yaşamışlardı. Bu niteliklerinden ötürü 1950-74 arası iktisadi büyüme yazınında "altın çağ" diye nitelendirilir oldu.

Ancak, bir yandan da artan küresel rekabet ile birlikte kapitalizmin değişmez yasaları işlemektedir. Üretim kitleselleşip sermaye birikimi yoğunlaştıkça kar oranlarında da kaçınılmaz bir düşüş boy gösteriyordu. 1960'ların ortalarından başlayarak hemen hemen tüm kapitalist dünyada sanayi karları gerilerken, altın çağın sonuna yaklaşılmakta olduğu anlaşılmaktaydı. Sermayenin ulusal sınırlar içindeki birikim temposu yeni yatırımları gerçekleştirmek için çok daha yüksek karları gerekli kılmaktaydı. Ancak sermayenin karlılığı içinde bulunduğu ulusal pazarın büyüklüğü ile sınırlı durumdaydı.

Yakın tarih, "kitlesel tüketim için kitlesel ve standart üretim" anlayışına dayalı Fordist sistemin iç çelişkilerinin 1960'ların sonlarına doğru artık iyiden iyiye belirginleşmiş olduğunu göstermektedir. 1960'lı yılların sonunda, kapitalist sistemin eksik talep/aşırı üretim krizlerine sürüklenmeden kendini yenileyebilmesi için sürekli olarak genişleyici politikaların uygulanması gerekiyor; dahası, sermaye sınıfı emekçi sınıfların giderek yükselen taleplerini karşılamakta zorlanıyordu. Bütün bunların yanında finans sistemi sabit kur rejimi ve kontrol altında tutulan sermaye piyasalarından yeterli gelir elde edemiyor, finansal sermaye tekrardan 19. yüzyıldaki akışkanlığına özlem duyuyordu.

Finans dünyasının ideologları bu dönemde seslerini yükseltmeye başladılar. "Finansal baskıya son! (End the financial repression!)", McKinnon (1973) ve Shaw (1973) tarafından dile getirilen serbestleştirme düşüncesinin sloganı haline dönüştü. Böylece "finansal sistemin kuralsızlaştırılması ve serbestleştirilmesi" yeni- muhafazakar neoliberal politikaların temel şiarı haline dönüştürüldü. Bretton Woods sisteminin genişleyici Keynesgil politikalarının yerini, enflasyonun biricik ve tek düşman olarak görüldüğü ve her türlü devlet müdahalesinin "akıl dışı", "popülist" ve "verimsiz" olarak nitelendirildiği ekonomileri daraltıcı politikalar yer almaya başladı. "Kredibilite", "şeffaflık", "güven ve istikrar", "beklentilerin idaresi", "kurumsal çapa", "yönetişim" gibi aslında reel ekonomide tam karşılığı tam olarak bulunmayan, ancak finansal değerler sisteminin "kendin söyle - kendin inan" dünyasında kaçınılmaz olan yeni tür sözcükler böylece iktisat yazınında yerlerini aldılar.

Keynes ölmüş, muhafazakar-ortodoks iktisat anlayışı "rasyonel beklentiler" ve "monetarizm" ekollerıyla birlikte iktisat ders kitaplarını işgal etmeye başlamıştı...

Ancak bir yandan da spekülatif kazançların özendirildiği finansal şişkinlik giderek başlı başına bir istikrarsızlık unsuru haline geliyor ve kapitalizmin başıboş ve anarşik niteliklerini de gözler önüne seriyordu. Bu bölümün başında da vurguladığımız üzere, 1971 sonrasında insan toplulukları bütün tarihi boyunca ilk defa bir bütün olarak tüm para birimlerinin değerlerinin herhangi bir standart mala (altın ya da gümüş gibi) bağlı olmadığı bir döneme girecektir. Bir para biriminin diğer paralar karşısındaki değeri piyasa "oyuncularının" beklentilerine, inançlarına ve her şeyden önemlisi "spekülatif oyunlarına" dayalıdır. Spekülatif beklentileri dizginleyecek herhangi bir altın ya da gümüş benzeri sabit bir mal standardının olmadığı bu hayal dünyasında finansal coşku ve kaos dönemleri giderek daralacak ve şiddetini arttıracaktır. Halk deyişiyle "cin artık lambadan çıkmış"; risk spekülasyonu ve beklentilere dayalı finansal değerler sistemi bütün piyasalarda belirleyici hale gelmiştir.

Dolayısıyla, küresel ekonominin 2007/2008 krizi kapitalizmin finansallaşma sürecinin doğrudan bir ürünüdür. Kapitalizmin merkez ülkelerinde sermaye, artık kar oranlarını sürdürürebilmek için finansal spekülasyonun sanal rantlarına bağımlı durumdadır.

Bu noktada sormamız gereken soru şu olabilir: Kapitalizm 1970'lerde oluşan bu krizi nasıl bu kadar erteleyebildi?

Bunda üç sürecin etkili olduğunu görmekteyiz: neoliberal yeniden yapılanma; neoliberal küreselleşme ve finansallaşma. Neoliberal yeniden yapılanma, "tarihin sonu" felsefesiyle birlikte, Reagan, Thatcher, Kohl (Türkiye'de Özal) hükümetlerinin emeğin kazanımlarına karşı açmış olduğu açık saldırılarla gerçekleştirildi. Özelleştirmeler, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi, sendikasılaştırma ve emeğin örgütlenmesine karşı getirilen kısıtlamalar, bir yandan da "serbest piyasa her sorunu çözer" dogmalarıyla süslendi ve örgütsüz kılınan geniş halk yığınlarına kabul ettirildi. Küreselleşme dalgasıyla da, sermayenin küresel çapta hareket serbestisi genişletildi. Sovyet sisteminin çökmesi ve Çin ve Hindistan'ın küresel meta üretimine ticari koşullarda katılımı sonucunda dünya işgücü piyasalarına 1.5 milyar yeni ücretli-emek arzı katıldı. Tüm dünyada ücret gelirleri geriletildi ve emeğin toplam üretimden almakta olduğu pay düşürüldü. Böylece sermayedara aktarılabilecek artığın çoğaltılması sağlandı. Finansallaşma da bu artığın şişkinleştirilmesine olanak sağladı.

Aşağıda Amerikan ekonomisinde son iki yüzyıl boyunca haftalık ücretlerin reel ortalamaları yer almaktadır. Şekilde geçen veriler çarpıcıdır. Amerika'da ücretli emeğin reel gelirleri yaklaşık ikiyüz yıllık tarihi boyunca ilk kez 1970 sonrası dönemde gerileme göstermiştir. "Büyük buhran" diye nitelendirilen 1929/30 dönemi ve savaş yılları dahil olmak üzere, Amerikan tarihinde hiç bir kez emekçilerin reel ücretlerinde bir

gerileme yaşanmamış idi. Oysa 1970'den başlayarak, özellikle 1980 sonrasında yeniden yapılandırılan Amerikan iş gücü piyasaları, sermayenin emek üzerindeki tahakkümünün nasıl yeniden biçimlendirildiğini çok açık biçimde sergilemektedir.

Burada açık sorun şudur: Emeğin gelirleri bu denli çökertilirken, üretilmiş mallara talep nereden ve nasıl yaratılacaktır? Kapitalizmin mantığı açısından ücretli emek bir maliyet unsuru olduğu kadar, aynı zamanda da talep kaynağıdır. Dolayısıyla emek gelirlerinin bastırılması neticesinde elde edilen karlar, diğer yandan da gerilemesi kaçınılmaz olan talep eksikliği nedeniyle satış hasılasında yaşanan düşme ile birlikte sürdürülemez bir süreç yaratmaktaydı. Bu tür eksik talep/üretim fazlası sorunları kapitalist pazar ekonomisinin anarşik yapısından kaynaklanmakta ve kapitalizmin iç çelişkilerini ortaya dökmektedir.

İşte 1980 sonrasında emeğin gelirleri baskı altına alınırken, bu sürece koşut olarak aynı zamanda da finansallaşmanın yaygınlaştırılması bir anlamda bu içsel sorunu erteleyebilmek için uygulanan önemli bir adım olmuştu. Orta sınıfların emek gelirleri düşerken, bu kesimlerin birer tüketici olarak gelirlerinin idame ettirilmesi gerekiyordu. Yeni finansallaşmanın getirdiği borçlanma olanakları bu amaca hizmet etti. Kredi

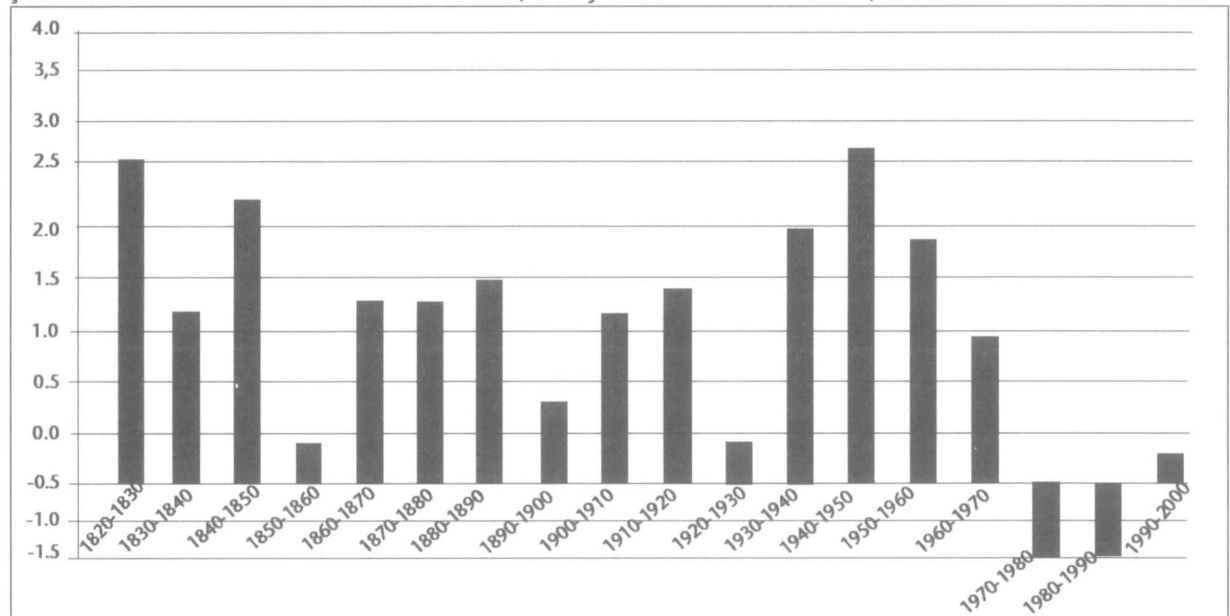
kartları, tüketici fonları, türev ürünler gibi yeni finansal "ürünler" gerek Amerika'da, gerekse "Yükselen Piyasa Ekonomileri" diye de anılan ve içerisinde Türkiye'nin de bulunduğu kapitalizmin çevre ülkelerinde yaygınlaştırıldı. Borç çılgınlığı sayesinde, cari gelirleri düşen orta sınıflar tüketim taleplerini sürdürebilme olanağı buldular.

Kapitalizmin eksik talep sorunu finans dünyasının sanal ürünleri sayesinde, en azından bir süre daha ertelenebilmiş idi. Ta ki küresel ölçekli bu kağıt kulenin 2007/2008 boyunca yaşanan olaylar karşısında çökmesine kadar. Bu tespitin dayandığı savları daha yakından değerlendirebilmek için aşağıdaki tablodaki verilerden yararlanacağız. Tablo'da dünya üretim ve ticaret akımları kabaca üç ana bölgeye ayrılmıştır. 2006 yılı itibarıyla, Kuzey Amerika (Kanada ve ABD) 12.4 trilyon dolar ile dünya toplam gayri safi hasılasının yaklaşık yüzde 35'ini üretmekte ve 1.2 trilyon dolarlık ihracat kalemiyle de dünya ticaretinin yüzde 15'ini karşılamaktadır. Avrupa ekonomileri dünya üretiminin yüzde 31.6'sını, dünya toplam ticaretinin de yüzde 45.7'sini gerçekleştirmektedir. Kapitalizmin "yeni kaplanları" diye anılan Güney ve Doğu Asya ekonomileri ise dünya üretiminin yüzde 20.2'sini üretirken, dünya ticaretinin yüzde 24'ünü sağlamaktadır.

Tablo 1. Küresel ekonominin üretim ve ticaret kalıpları

	Toplam GSYİH (Trilyon\$)	Dünya Toplama Oran Olarak (%)	Toplam İhracat (Trilyon\$)	Dünya Toplamına Oran Olarak (%)
Kuzey Amerika	12,4	34,1 (%)	1,2	15,9 (%)
Avrupa	11,5	31,6 (%)	3,3	45,7 (%)
Güney ve Doğu Asya	7,4	20,2 (%)	1,8	23,9 (%)

Şekil 1. ABD ekonomisinde haftalık reel ücretler, onar yıllık dönemler ortalaması, 1820-2000

Kaynak: Economic Policy Institute, Washington DC (www.epi.org); Wolf and Resnick, 2006. *Advances in Marxists Theory*.

Yukarıdaki verilerde saklı olan detay ise şudur: 2006 itibarıyla Kuzey Amerika bölgesi dünya üretiminin üçte birini yapar iken, Avrupa'ya 188 milyar dolarlık ihracat; Avrupa'dan ise 317 milyar dolarlık ithalat yapmakta idi. Aynı bölgenin Güney ve Doğu Asya ile olan ihracatı 219 milyar dolar; ithalatı ise 428 milyar dolardı. Dolayısıyla ABD ve Kanada, Avrupa ile ticaretinde 129 milyar dolar, Asya ile olan ticaretinde de 209 milyar dolar açık vermektedir. Kuzey Amerika ucuz ithalat ile ücret maliyetlerini düşürüp, ekonomileri için gerekli ara mallarını sağlama alırken, karşılığında bol miktarda "yeni ürün" finansal kağıt ve yine "kağıt" para üretip satmaktaydı.

Amerika artık çoğunlukla finansal hizmet ve tasarım üreten bir ekonomi haline dönüşürken, "mamül mal" üretimini Avrupa ve giderek uzak Doğu Asya'ya bırakmaktaydı. Bu bölgelerde üretilen mallar ise, finansal sistemin kumarhane masasında yaratılan "kağıt"larla karşılanmaktaydı. Ancak söz konusu "kağıt"ların dünya finans piyasalarındaki değeri ise spekülasyonun köklediği ve sanal inançların beslediği hayali değerlerden ibaretti. 2007/2008'de yaşananlar işte artık bu sanal dünyanın, "kendin söyle, kendin inan" masalından ibaret sahte değerler sistemini çökertti. "Toksik varlıklar", "eşik altı - vasıfsız krediler" gibi sıfatlar bu dönemin ürünü oldu.

Bu dönüşümün yapısal nitelikli sorunlarını irdeleyebilmemiz için finansallaşma, ya da finansal sektörlerde yatırımların yoğunlaşması sürecinin özü itibarıyla daha önceden yaratılmış olan değerler, yeniden değerlendirilmesi olgusunu ifade etmekte olduğunu not etmemiz gerekmektedir. Yani finansal sektörler yeni değer yaratmamakta; tarım, sanayi ve hizmetler kesiminde yaratılmış olan değerleri yeniden değerlendirmektedir. Bu süreçte finansal kar elbette yaratılmaktadır. Ancak yaratılan yeni karlar, yeni yaratılmış herhangi bir değere tekabül etmemektedir. Finansal şişkinlik kavramından kastedilen budur.

Şimdi ise spekülasyonun ve belirsizliğin hakim olduğu sanal bir dünya değerler sistemi içerisinde sürüklendiğimiz ve bu nedenden ötürü kapitalist pazarlardaki belirsizliğin ve spekülasyonun önüne

geçilemediği bir aşamaya ulaştığımız gözlenmektedir. Oysa, bir karşılaştırma yapmak gerekirse, dünya ticaret kalıplarının 19. yüzyılda çoğunlukla sanayileşmiş merkez ülkelerin sömürgelerden elde ettikleri birincil ve ara mallarıyla olan ticaretine dayanmaktaydı. Sömürgecilik 19. yüzyılda o zamanlar kapitalizmin merkez hegemonik gücü olan İngiltere'nin diğer metropol ülkelerle birlikte aralarında kıyasıya bir sömürge pazarı elde etme savaşına dayanıyordu. Günümüzde ise, kapitalizmin yeni finansal küreselleşme aşamasıyla birlikte, gelişmiş kapitalist metropoller, ulus-ötesi şirketler ve uluslararası finans kapitalin, bir kolektif güç olarak, az gelişmiş dünyanın ekonomilerini tahakküm altına alma savaşımı içine girdiği gözlenmektedir. "Kolektif emperyalizm" şeklinde niteleyebileceğimiz bu sürecin yürütücülüğünü ise öncelikle Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü ve Dünya Bankası üstlenmiştir. Bu süreçte "kalkınmakta olan ülkeler" de bir grup olarak "yükselen piyasalar" diye adlandırılır olurken, bu ülkeler bir biri ardına küresel kapitalizmin yeni işbölümü içerisinde kendilerine verilen görevleri yerine getirmekle koşullandırılmışlardı. "Washington mutabakatı" "ideolojilerin sonu" türü kavramlar böylece ortaya çıkmıştı. Az gelişmiş ülkeler, bir yandan dış ticaretlerinin ve kambiyo rejimlerinin serbestleştirilmeye zorlanması sonucunda birer ithalat ve ucuz işgücü deposu haline dönüştürülürken, bir yandan da "özelleştirme" ve "doğrudan yabancı yatırım" fetişleri altında kamusal varlıklarına yok pahasına el konuldu. Söz konusu ülkelerin zaten çok genç ve zayıf olan demokratik kurumları "istikrar önündeki bürokratik engeller" olarak gösterilirken, "bağımsız üst kurullara dayalı denetim ve yönetim" gibi makyajlanmış politikalar altında ulus-ötesi şirketlerin ve uluslararası finans sermayesinin doğrudan denetimi altına sokuldular.

Dolayısıyla, artık emperyalizmin sadece orduları ve hükümetleri yoluyla değil, "üst kurulları", "Dünya Bankası", "IMF"si, ve "Dünya Ticaret Örgütü" gibi örgütleri ve "derecelendirme şirketleri" gibi örgütlenme biçimleriyle de bu "yeni" emperyalist saldırıyı düzenler konumdadır. "İktisat" bilimi ise belki de insanlık tarihinde hiç olmadığı denli emperyalist bir güce dönüşmüş durumdadır.